

MEZEY KATALIN
Az utolsó szó jogán

Ady Endre a történelmi Magyarország utolsó költője. Élete nem nyúlik át az 1920-as békediktátum által teremtett „szép új világba”, költészetét ezért úgy is olvashatjuk, mint a történelmi Magyarországnak az „utolsó szó jogán” elmondott szavait.

Annak a történelmi Magyarországnak, amely Európa szemében valójában már mintegy négyszáz évvel a trianoni békeszerződést megelőzően kettészakadt és lényegileg elvesztette szuverenitását. 1526-ban Szapolyai János és Habsburg Ferdinánd személyében Magyarország élére egy hónap különbséggel két királyt választottak a különböző főnemesi pártok, és egyetlen esztendő leforgása alatt mindkettőjüket a koronázó városban, Székesfehérvárott a Szent Koronával, „érvényesen” meg is koronáztatták. A külső szemlélő számára ez a valóságos időpontja a jelentős európai hatalmat képviselő Magyar Királyság felbomlásának, kettészakadásának, amelynek sorsát 1541-től előbb az oszmán seregek hódításai is megpecsételték, másfél évszázad múlva pedig, „az egyesült európai felszabadító seregek” győzelmét követően, a Habsburg-császárság kebeleztet be. A kétszáz évvel későbbi kiegyezés (1867) sem hozta magával önálló államiságunk visszanyerését: más hatalmi alku keretei között, más szereposztással és elnevezéssel, Osztrák–Magyar Monarchiaként, de lényegileg továbbra is a Habsburg-birodalom része maradt az egykor szuverén Magyar Királyság.

Míg a történelem az új képződményt is maga alá nem temette. Nem egészen váratlanul. Az idők beteljesedésének jeleiről Kós Károly már 1911 szeptemberében kemény sorokat fogalmazott meg: „Mi, erdélyiek már fáradtak vagyunk, a magyarországi közvéleményt pedig most nem érdekli a magyarság sorsa. De fontos az mostan, hogy egy piszkálódásból élő újság terjesztheti-e szabadon a mocskot a magyar nép között a sajtószabadság szentségének védelme alatt vagy sem. (...) A magyarországi társadalomra sohasem számíhattunk. A múltban is mi: Erdély voltunk azok, akik, ha kellett, segítséget vitünk Magyarországnak. Jutalmat ezért sohasem kértünk és sohasem vártunk.” (*Levél a balázsfalvi gyűlésről*)

Magyarságunk egyik különös jellemzője, hogy bennünk, költőink, gondolkodóink, legnagyobb politikusaink tudatában és nemzetképében a csupán virtuálisan létező történelmi Magyarország máig szinte elevenebb és meghatározóbb tényező maradt, mint a testvérháborúkat, szétszakítotttságot, idegen megszállást elszenvedő, a kiszolgáltatottság terhét viselő valóságos. „Mikor

most szinte minden nemzet temet, / Sirathassam meg mégis csudálatos, / Dacos, kicsi, árva én nemzetemet. // Békételen, bűnös, büszke, bánatos: / Jaj, mióta csak sorsát éli szegény, / Az öregebbik Sors mindig rá-tapos. // Mindig kicsi volt, hős, bús, ám megmaradt, / Elválasztott és kiválasztott derék, / Igaz s mártír hazug századok alatt. (...) // Mit tagadjam? – siratom és szeretem. / Mit tagadjam? – talán ez az igazi / S ez is okatlan, de legszebb szerelem” – vall erről Ady Endre. (*A legoktalanabb szerelem*, Az utolsó hajók, 1923)

Nagyjából ötszáz éve, hogy önálló államiságunk, szabadságunk elvesztésének és visszaszerzésének „gordiuszi csomója” a legfontosabb beszédtemánk, ez áll vitáink centrumában. Az egykori és azóta is tartó hanyatlás okairól vallott nézetkülönbségek képezik értelmiségünk megosztottságának egyik fő forrását, számunkra ma is eleven aktualitás a bukás fájdalmának, orvosolható vagy orvosolhatatlan voltának kérdése. Ennek mentén húzódnak a legélesebb törésvonalak a mai magyar kulturális és politikai életben is, a szenvedélyesen egymásnak feszülő pártok nemzetképében, -stratégiájában, érdekrendszerében, különböző nyílt vagy rejtett elkötelezettségeikben. A történelmi Magyarország bekeretezett képe megtalálható ma is sok családi otthon falán, felségjelzéseként látható nem egy mai, magyar rendszámú gépkocsi karosszériáján. Ez a virtuális ország erőteljesebben élne tudatunkban, elvesztésének ténye és okai pedig jobban foglalkoztatnák képzeletünket, mint megmaradt, valóságos országunk megtartásának feladata?

A magyarság meghatározó részének a tényleges politikai helyzetétől való érzelmi elszakadottsága, a nemzet egésze iránti, a nemzeti függetlenség iránti elkötelezettsége, ez a „legoktalanabb szerelem”, az újra meg újra nekifutó, kétségbeesett változtatni akarás nemegyszer vált új történelmi tragédiák forrásává. Ezért régóta könnyű – és könnyű ma is – kihasználni és kigúnyolni minket. Ugyanakkor ez egyik legemberibb, legrokonszenvesebb, jellemvonásunk: a megmaradásba vetett remény fel nem adása. Ez az, amire csaknem minden rezonál Ady Endre költészetében: a magyarság kíméletlen ostorozása éppúgy, mint a vele való maradéktalan azonosulás, a hozzá való feltétlen hűség és a jobb jövőbe vetett – sokszor irracionális – hit.

Kosztolányi Dezső *Az írástudatlanok árulása* című esszéjében hamis attitűdnek látja Ady messianizmusát: „Gondolatvilágának főtengelye: a messianizmus. Az a tudat, hogy a világ boldogtalan, s az a hit, hogy valakinek, egy új megváltónak kell jönnie, s az majd mindent egy csapásra jóvá tesz, és rendbe hoz. Ezt a keleti miszticizmust átveszi minden prófétáló kenetességével, s megfejelve újabb szózatokkal, valami ellentmondó bölcseletté gyúrja. (...) Úgy látszik, hisz abban, hogy a Ma,

mely tegnap még dicső Holnap volt, és holnap már rút Tegnap lesz, nem hasonlít lényegében minden siralmas naphoz, mely a világ teremtése óta lepergett a boldogtalan, szenvedésre és halálra rendelt emberiség fölött...” – írja a végidőket élők kiábrándultságával Ady halálának tizedik évfordulóján (1929). Magyarország területe kétharmadának és népessége legalább egyharmadának szomszéd államok közötti felosztását követően úgy látta, hogy Ady bódult, „forradalmi” optimizmusa is segített elfedni a fenyegető valóságot. „Politikai verseit többnyire megrendelésre írta a napilapok tárcarovatába, vagy a Galilei-kör március 15-i ünnepére (...) Olyan általánosságokon nyargal, amelyeket egy névtelen vezércikkíró is átallana vállalni (...) Verseit egy költőprimadonna világbolondító mozdulatával »küldi« – nem »ajánlja« – híveinek.” Még szerelmes versei sem kerülnek el a költőtárs maró kritikáját: „egy kissé vidékies trubadúr hangja ez” – írja, amely „ritkán érzelmes. Annál gyakrabban érzélgős.” „Avult romantikájuknak”, „túlontúl édes” voltak komikumát korrigálja szerinte Ady, amikor „egy zsumnaliszta fölényével” ír a nőkről, „kis senkik”-nek, „éhes csukák”-nak nevezvén őket. Ady hiteiben a kettőséget, a mindig megszólaló kétkedést is visszásnak látja Kosztolányi: amikor az Ady-versek egyszerre mondanak igent és nemet, nem lángra gyújtják, inkább összezavarják és cserben hagyják olvasóikat.

Kosztolányi is az „obstrukció ócska szalmáját csépelő” (Kós Károly), a közvéleményt deformáló, felelőtlen sajtó-csinnadrattát (és annak értelmi szerzőit) kárhoztatja első renden Ady szerepének és jelentőségének eltorzításáért: „Amit a garázda írástudatlanok elkövettek, bűn volt az irodalom, az ifjúság, a jóhiszemű közönség és maga Ady ellen is. Lehet, hogy ez a kritika kegyetlen. De ők kegyetlenebbek voltak hozzá. (...) Amikor pápává emelték, s minden sorát kéjelegve szürcsölték a nagy nyilvánosság előtt, amikor a költőt kilökték az utcára, az irodalmi sehonnaiak bálványául, a »szürkék hegedősévé« tették őt, azzá, amivé nem akart lenni. Van azonban egy másik Ady is. Ez még mindig az előkelő szellemek, a szenvedő lelkek lírikusa...”

Tudjuk, mit kifogásolnak Kosztolányi sorai, mégis kétségtelen, hogy Ady lírájának kezdetektől a végletes őszinteség, kitarulkozás volt az egyik leghatásosabb sajátja: bünnel-erénnyel birkózó lelkének felnagyított, szenvedélyes rajza és a kor (divatos) dekadenciájának intenzív átélése: „*Jobb nem vagyok, mint annyi sok más, / Egy beteg kornak dalosa, / Vergődöm az ellentétek közt, / De irányt nem lelek soha. / Magas, dicső eszmék hevítnek, / De elkap a tömegnek árja, / Bennem van a kornak erénye / S bennem van minden léhasága*” – írja első kötete záróversében. (*Verseik*, Debrecen, 1899)

Nem zsúrversike ez, ahogy Kosztolányi jellemzi Ady korai líráját, inkább *Az ember tragédiája* és a magyar klasszicizmus stílushatásai érzékelhetőek rajta, ezen ütnek át már felismerhetően Ady személyiségjegyei.

A megjelenített verstartalmakat Ady későbbi lírája is markánsan felrakott színekkel, de sejtető, többértelmű képekben bontakoztatja ki. Egyszer a szívárványjáró remény magasából, máskor a beteljesedett végzet mélységéből, mindig ellentétek, végletek között hanyódva. A történelmi kulisszák mögött formálódó változások személyes sorsán átszűrve, saját balsejtelmeként jelennek meg. A Kosztolányi által elmarasztalt holnap-imádásban is korának a társadalom önfejlődésébe, az ún. progresszióba vetett hitét – ezt az európai gondolkodásban a XIX. század végére meghatározóvá lett ideológiát – szóltatja meg. „A földi élet felértékelése magával hozott egy a történelem folyamán eddig soha nem tapasztalt optimizmust, mely a haladásba vetett hiten alapszik. Így Ady életfelfogása is korának ezt az optimizmusát tükrözi...” – jegyzi meg Segesváry Viktor. (*Ady és a modern kor tragikumai*)

A kor dekadenciája, betegségtudata – amely Ady sorsával már igen korán egybecsengett –, a belőle táplálkozó fájdalom és kétség („minden Egész eltörött”) ezzel az elragadtatott optimizmussal egyidejűleg kap hangot verseiben, de az utóbbi szólam az idő előrehaladtával mind jobban felerősödik. Az ellentétek egybeolvadására példa, hogy a halállal eljegyzett, az elkárhozott költő máskor a reformáció prédikátorainak hangján dörög. A féktelen bűnös kérdése átadja helyét az Isten közelségében élő ember vallomásának: „*Bennünk él s be jó hinni benne, / Ez ősz szerelembe, / Ő még a temetőn is virít, / Ő a gyermek hi. // Fölemelt és vérem lemosta, / szívem visszahozta. / Sebeimre áldóan szedett / Balszamos füveket. // Édes-ernyedten várok várva / Most már a halálra, / Szemem: övé volt, Kezem: keze, / Mindent ő végeze...*” (*Az Uraknak Ura*, Szeretném, ha szeretnének, 1909)

„Történelmünknek nincs nyersebb összegzője, mint ez a félig tanult ember, aki a fájdalom visszahagyott iszapjából ítélte meg történelmünk. Mintha az idő bozótjából jött volna, emlékezetében egymás mellé kerültek távol eső korok, s századokon eloszló tapasztalatok folytak egybe. A népről mondják, hogy bár kívül él a történelmen, amelyet vele, a rovására csinálnak, egyes hullámaid el is felejt, az egésznek a nyomását megőrzi magában. Ady magyar helyzetérzése is erre a százados sorsnyomásra emlékezik. Amit a magyar viszonyokról, magyar múltrol tud, gyanít, egy természetében hordott bizonyossághoz igazodik. (...) a történelem vele történt; ha a magyarságról beszél, csak emlékezik. (...) Ő a magyar sorsot magából beszélte: ide-oda hányt céltalansága: az ő céltalansága volt, de ha csodált valamit né-

pében, akkor is magát csodálhatta benne. Ha a magyarságot idáig a Nyugattal szemben pironkodó korcstudat gyötörte, Ady, anélkül, hogy helyzetén egy vonásnyit szépített volna, megmutatta méltóságát, melyet sorsából és természetéből meríthet. (...) Ő figyelmeztet rá először, hogy a magyarságnak a keresztyén–latin műveltség alatt kell keresnie választott rokonait, s költészete, mely egyszerre nyilall a zsidók vallásos pátosza s a görögök félbarbár zsenialitása felé, olyan láthatárt nyit a magyar vers előtt, amellyel azóta még szembeállni sem volt képes senki sem. (...) Keresetjük kapcsolatait a századvégi francia költészettel, ezek a kapcsolatok felületesek. Kortársai közt nincs senki, akihez igazi művész-rokonság fűzné (...) a művelődés folyamában, ahol mindenki folytat és folytatódik, ő egyhelyben forgó örvény.” (Németh László: *Ady Endre*, 1934)

Ha megszerzett diplomákban gondolkodunk, igaz, hogy félig tanult ember, mégis egész tudású költő Ady. A zseniről mondják: Tudja, amit sosem tanult. „A természetében hordott bizonyosság” kifejezéssel ilyesmire utal Németh László is. Az intuitív megismerésre, a szellemi szférával való azonosulás révén kapott tudásra. Ennek létét és a tapasztalati, logikai megismerésnél előkelőbb és fontosabb mivoltát hirdelve robbant be Ady ifjúsága idején a teozófia, majd a XX. század elején a belőle kiváló antropozófia áramlata az európai szellemi életbe, épp amikor a materialista, úgynevezett „tudományos” gondolkodás már önelégülten ünnepelte önnön győzelmét a hit, az „idealista” szemlélet felett. Véltetően ezzel az eszmekörrel is találkozott Ady. Talán innen eredeztethető az az utalás, amit első, figyelmet keltő kötetében olvashatunk: a barbár ázsiaiként, Góg és Magóg fiaként bemutatkozó költő *A Tisza-parton* különös első négy sorában evvel ellentétes önarcképet rajzol magáról: „*Jöttem a Gangesz partjairól, / Hol álmodoztam déli verőn, / A szívem egy nagy harangvirág / S finom remegések: az erőm.*” (*Új versek*, 1906)

Bármi találó a mélység, a sorsszerűség, a végzetesség költőjére Németh László „egyhelyben forgó örvény”-metaforája, rokonalannak mégsem mondható Ady költészete. Nietzsche Zarathustrájának Adyra tett hatásáról a magyar fordítás megjelenésekor maga a költő is írt, mélyre ásva foglalkozott ezzel Halász Előd *Nietzsche és Ady* című könyvében (1942, 1995). A Kosztolányi által kifogásolt messiás-tudaton és az általa avítnak látott emelkedettségen, pátoszon túl eszmék, gondolatok, attitűdök találkozásáról is szó van. Ilyen Adynál a felnagyított, szimbolikussá növesztett költőszemélyiség és az általa kinyilatkoztatott szellem azonosulása. Ady Nietzschének az európai kulturális központokon át sugárzott, meghatározó hatását is közvetíti a magyar iro-

dalomba. Ezáltal válhatott a század első két évtizedében nálunk is korjellemzővé Ady-Zarathustra stílusa. Míg a kiábrándult modernitást képviselő fiatal Kosztolányi határozottan állítja, hogy Ady iskolát nem teremtett, és hogy modora csupán modorosság, ez a stílus hosszú időn át nem csak az azonnal megszólaló Ady-epigonok kórusára nézve volt ragályos; még a maguk útját járó, nagyra hivatott pályatársak, Kaffka Margit, Szabó Dezső, Dutka Ákos stb. írásain is érezzük a nyomát, és az őt követő költőgenerációk első intonációi is ezt visszhangozzák (Kassák, József Attila, Illyés Gyula zsengei stb.). Minden más irányzat színtelennek, fantáziátlanak, hétköznapiak tűnt dinamizmusa és harsánysága mellett. Nem csoda hát Kosztolányi ingerültsége.

A világmegváltó illúziókkal, a háborúval, a politikai jóbarátok és eszmetársak végzetes útjával való tehetetlen szembesülés és a közelgő káosz rémképével való vívódás jellemzi *A halottak élén* után *Az utolsó hajók* című, posztumusz kötet darabjait is. Köztük is szimbolikus értelmet nyert, mint egy Ady fegyverletételének, étellel való leszámolásának összegzéseként szólal meg az *Üdvözet a győzőnek* című vers, amely a magyarság, a történelmi Magyarország végleges elbukásának tudatában és a költő közeli halálának előérzetében született. A bukás mélységét exponálják az indító sorok: „*Ne tapossatok rajta nagyon, / Ne tiporjatok rajta nagyon, / Vér-vesztes, szegény szép szívünkön, / Ki, íme, száguldani akar.*” Ady tudja, hogy mennyire vehető komolyan egy ilyen kérés. Van-e győztes, aki kérésre visszafogja magát? A vers születésekor már a győztes seregek tapossák és tiporják a legyőzötteket. A negyedik sor jelen idejű száguldani akarása vajon az Ady által annyiszor megénekelte, megváltó forradalomra utal? A „*forradalomban élt*” népre, akire „*a Háborút, a Rémet*” hozták a „*Sírjukban is megátkozott gazok*”? Vagy a helyette érkező, az országot belülről is felbomlasztani készülő változásokra? Az egymásnak feszülő erők konkrét azonosítása a kor közelnézetében is megtévesztő lehetett: „...az az ostoba, hazafiaskodó, pirosfehérzöldet rikoltozó, sűrített butaság, mely most tombolva örül, mert azt hiszi, hogy ez nemzeti forradalom, s amely egy csomó úgynevezett úriembert is meg tudott kótyagosítani odáig, hogy nemzeti szín karszalaggal nemzeti tanácsot játsszék – és végül a fejét máris emelgető vörös alvilág” – rögzíti az apokaliptikus zűrzavart 1918 telén egy kortárs, Kozma Miklós pillanatfelvétele.

A harmadik versszak háborzongató rajza Ady reális valóságismeretét mutatja, a háború véres emlékeivel hazatérteket, mint egy kitorésre, támadásra kész méhrajt látatja: „*Tompán zúgnak a kaszárnyáink, / Óh mennyi vérrel emlékezők, / Óh szörnyű, gyászoló kripták, / Ravatal előtettek, ravatal.*” Ebben a szórt rimes versben az „akar” és a

„magyar” a „ravatal” hívóríme. Ady tömören tudósít arról, amit *Egy csapattiszt naplója* című könyve utolsó lapjain a már említett Kozma Miklós is leírt. Az agyonfáradt, „*hetek óta mosdatlan, piszkos embertömeg*”-ről, „*a hónapok óta nem váltott fehérnemű, (...) szinte rothadó ruha és bakancs*” viselőiről, az ellátás és vezetés nélkül hazafelé özönlő, spányolnáthatól megtizedelt, szétzüllött seregről, amely a háború gyilkos tapasztalataival beoltott lélekkel keresi a személyes és a közös tragédia értelmét és felelőseit. A „gyászoló kripták”, és a „ravatal” szavak kinek ne juttatnák eszébe Vörösmarty „*a sirt, hol nemzet süllyed el*” sorát?

Ady saját jövő-mítoszát, utópisztikus reményeit is elsi-
ratja az utolsó strófában: „*Mi voltunk a földnek bolondja, /
Elhasznált, szegény magyarok.*” Akár egész európai sze-
replésünk summázatának is tűnhet ez a két sor. Az „elhasz-
nált” kifejezésbe óhatatlanul beleérezzük „kihasznált” és
„elpusztított” szavaink értelmi tartományait is. A zárzó
fájdalma itt csap legmagasabbra, a beletörődés, a letett
fegyverek futama fejezi be a verset: „*És most jöjjetek,
győztesek: / Üdvözlét a győzőnek.*”

A halálos beteg szólal meg benne, a végleges vesz-
tes? Vagy a legyőzött megmagyarázhatatlan rokonszen-
ve a „győző” iránt? Olyan mértékű önkritika, amely
immár a pusztulás igenlése? Eltaposottságunk elfogadá-
sa, ha az nem jelenti a teljes eltiprást? Netán az emberi-
ség javát óhajtó remény felülmúlja a saját vesztünkön
érezett fájdalmat? Vagy csak megalkuvás? Beletörődés?
Mintaadás az „okos” behódolásra? Elegáns meghajlás,
mint párbaj végén, mikor a legyőzött lebecsátja a kar-
dot, és meghajtja fejét a győztes előtt? És innen nézve
vissza: mi a szerepük a fenyegetően zúgó kaszárnyák-
nak? Saját fiai is hazájuk, önnön maguk ellen fordul-
nak? Sem egyik, sem másik? Vagy mindez együttvéve?

Baljóslatú vers, ami még különösebb, ha ismerjük az
időközben eltelt kilencven év történelmének esemé-
nyeit és a magyar társadalomnak ezekre adott, önfelszá-
moló válaszait. Németh László *Ady Endre* című írásá-
nak utolsó sorai jutnak az eszünkbe: „*A magyar iroda-
lomnak lehetnek nagyobb alakjai, a magyar önismeret-
nek aligha van mélyebb forrása nála.*”

LENGYEL JÁNOS

cipő

*a sarokba dobva
magában dohogva
lábadozik a cipő*

*elnyűtt bőrét fájdalom
erezte s szenvedte
mit rátestált az idő*

*a sarokba dobva
magába szagolva
várja míg lába kinő*

Verem

*Aszott tested
Kórgödörbe zuhan.
Mit lázad ás.*

*Sírod a vermet,
S ki tetemed állja,
Arcán ásitás.*

Létezés

*Vagyok valami testben,
mások szemében létezem.
De én csak akkor érzem,
ha magam ellen vétkezem.*